

УДК 81'373.2(477.42)

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА ‘МІСЦЕ ДОБУВАННЯ
МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ГОСПОДАРСЬКИХ РОБІТ’ У ГОВІРКАХ
ЖИТОМИРЩИНИ**

Тетяна Черненко

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
Навчально-науковий інститут філології та журналістики,
кафедра української мови,
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008 Житомир, Україна,
тел.: (+38041) 234 55 34, e-mail: tetyana.chernenko.1987@ukr.net*

Представлено географічну номенклатуру Житомирської області на позначення лексико-семантичної групи ‘місце добування матеріалів для господарських робіт’ у співставленні з іншими українськими та слов’янськими діалектами. Зібрані географічні терміни покласифіковано з погляду вживання на досліджуваній та інших територіях: загальноновживані терміни, зафіксовані з новим значенням та ендемічні лексеми.

Ключові слова: географічний термін, номен, лексема, апелятив, словосполучення, лексико-семантична група, корисні копалини.

Житомирщина – старожитній край з корінним населенням, який привертає увагу дослідників своєю архаїчною лексикою. Географічні терміни регіону – важливе джерело для утворення на їхній основі власних назв, вивчення етимології апелятивів, відсутніх в інших територіальних зонах України, простеження їх семантичних змін. Територія Житомирської обл. багата на різні природні матеріали: камінь, пісок, глина, вапно, кварцит, торф, вугілля. На позначення ‘місця добування корисних копалин’ уживається значна кількість географічних термінів. Вивчення географічних номенів дає можливість глибше осягнути історію, культуру та мову свого народу. Основний матеріал розвідки – географічні апелятиви на позначення ‘місця добування матеріалів для господарських робіт’, які вживаються у говірках Житомирщини.

Географічна термінологія була й залишається актуальним об’єктом дослідження в слов’янському мовознавстві загалом (Й. Шутц, П. Нітче, М. І. Толстой, Р. Н. Малько, Е. О. Григорян, Е. М. і В. Г. Мурзаєви, І. Я. Яшкін) та в українському зокрема (С. Грабець, Я. Рудницький, Т. О. Марусенко, П. С. Лисенко, Є. О. Черепанова, О. К. Данилюк, Т. В. Громко, С. В. Шийка, І. М. Потапчук). Найбільший внесок у вивчення географічної номенклатури Житомирщини зробив М. В. Никончук: “Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)” (1979 р.), “Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся” (1985 р.), “Ендемічна лексика Житомирщини” (1989 р.), “Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов’янських мов” (1990 р.), “Лексичний атлас правобережного Полісся” (1994 р.). Частково географічну апелятивну лексику Житомирської обл. зафіксовано в працях Т. О. Марусенко, П. С. Лисенка, О. П. Карпенко, В. М. Мойсієнка, що свідчить про сталий інтерес дослідників до

місцевої термінології. Незважаючи на значну кількість досліджень, вивчення географічної номенклатури залишається не повним та не охоплює всіх можливих лексико-семантичних груп (далі ЛСГ).

Географічна апелятивна лексика на території Житомирської обл. на позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт' одна з найменш досліджених. Запропонована ЛСГ потребує детального збору матеріалу, його систематизації, спеціального вивчення та порівняння зафіксованих слів з іншими регіональними термінами. Тому завдання нашого дослідження – не лише фіксація географічних термінів Житомирщини на позначення ЛСГ 'місце добування матеріалів для господарських робіт', але й зіставлення зібраних географічних номенів із термінами, які вживаються не тільки в українській літературній мові (її діалектах), але й у мовах інших слов'янських народів.

На позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт' на обстеженій території записано 46 назв і їхніх варіантів: *вапнище, вапняк, вапнярка, глина (гліна), глиниця, глинище (глінище), глінка (глінки, глінкі, глінка, глінкі), глінник, глиновище, глиняк, глиняник (глинянник), глинянка, глінина, кар'єр, кварцит, копальня, копанка (копанкі), печище, пісок (піски, піскі), пісище, пісковик, пісковня, пісовисько, поклади, рудня, рудокоп, суглинкі, торфища, торфовище, торфяник (торфянік), торфянка, уголь, шахта, шпат, ямки* та 12 словосполучень: *глиняний кар'єр (гліняний кар'єр), гліняна яма, гранітний кар'єр, камінний кар'єр, кам'яний кар'єр, кварцітний кар'єр, піщаний кар'єр (пещаний кар'єр, пещаний кар'єр), пісочний кар'єр, піщовий кар'єр*.

З погляду вживання на досліджуваній та інших територіях засвідчені терміни та словосполучення групуються:

1. Загальноживані терміни: *вапнище, вапняк, вапнярка, гліна (гліна), гліниця, глінище (глінище), глінник, гліняний кар'єр (гліняний кар'єр), гліняник (глінянник), гліняна яма, гранітний кар'єр, камінний кар'єр, кам'яний кар'єр, кварцітний кар'єр, копальня, пісище, пісковик, піщаний кар'єр (пещаний кар'єр, пещаний кар'єр), рудня, торфища, торфянка, ямки*.

2. Терміни, зафіксовані з новим значенням: *глінка (глінки, глінкі, глінка, глінкі), гліняк, глінянка, глінина, кар'єр, кварцит, копанка (копанкі), печище, пісок (піскі, піскі), пісковня, поклади, рудокоп, суглинкі, торфовище, торфяник (торфянік), уголь, шахта, шпат*.

3. Ендемічна лексика: *глиновище, пісовисько, пісочний кар'єр, піщовий кар'єр*.

1. Загальноживані терміни. На Житомирщині записано такі лексеми, які трапляються на інших територіях України та за її межами з аналогічними чи схожими значеннями. Номен *вапнище, вапняк, пісище* [докладніше про значення цих термінів див.: 20 : 5] на інших територіях зафіксовано з аналогічними значеннями: укр. діал. *вапняк* 'місце добування вапна' [2 : 36], *вапняк* 'поле, де вапняковий, крейдяний ґрунт', *вапнякі* (мн.) 'поклади вапняків' [21 : 19], 'місце добування вапняку' [12 : 243], *пісище* 'місце добування піску' [2 : 147], блр. діал. *вапнішча* 'копальня вапнякового каменю', *вапняк* 'вапно' [23 : 138].

Географічний термін *копальня* на Житомирщині позначає 'місце добування корисних копалин' (будь-яких), а на Волині *копальня* 'місце, де вибрали глину, пісок' та 'яма в болоті' [4 : 65], на Рівненщині – 'кар'єр', 'місце видобування глини, піску'

[21 : 57], блр. діал. *копальня* ‘місце, де копають глину, пісок, вапняний камінь та ін.’ [22 : 89].

Трапляються апелятиви, які, окрім записаних значень, позначають й інші поняття. На Житомирщині *вапнярка* ‘місце добування вапняку’ (пор.: *вапнярка* ‘місце добування вапняку’ [12 : 243]), а на Ровенщині називає ще ‘місце випалювання вапна’ [21 : 19]. Якщо на Житомирщині *гілина* (*гіліна*) позначає ‘глей; розм’якшену водою глину’ (пор.: блр. діал. *гіліна* ‘білий глей’ [23 : 199–200], с.-х. *glina* ‘тип ґрунту’ [25 : 48]) та ‘місце добування глини’ (пор.: укр. діал. *гіліна* ‘місце видобутку глини’, ‘глиняний кар’єр’ [21 : 30–31], ‘місце добування глини’ [12 : 253]), то в говірках Кіровоградщини та Ровенщини – ‘ділянку з глиняним ґрунтом’ [2 : 57; 21 : 30–31], у московських, пермських, смоленських, тобольських та уральських говірках РФ *гіліна* ‘окремі види глини’ [13 : 197], у блр. говірках *гіліна* ‘земля червоного або чорного кольору, яка іде на виробництво цегли для будівництва фундаментів, різних печей’, ‘глина сивого, сірого кольору’, ‘глиняна глиба, глиняне поле’, ‘біла крейда’ [23 : 199–200], ‘крейда, якою білять хату’ [24 : 163]. Слово *гілинище* (*гілінище*) на обстеженій території використовується для називання ‘місця добування білої глини’ та ‘місця добування глини’ (пор.: укр. діал. *гілинище* ‘яма, в якій беруть глину’ [19 : 59], ‘місце, де вибрали глину’ [3 : 25; 4 : 34], ‘місце видобутку глини’, ‘місце, де колись копали глину’ [21 : 31], ‘місце добування глини’ [12 : 253], *гілінище* ‘місце добування глини’ [2 : 57], рос. діал. *гілинище* ‘місце добування глини’ [6 : 70], блр. діал. *гілінишча* ‘місце, де добувають (чи беруть) глину для виробництва цегли і бетону; глиняний кар’єр’ [23 : 200]). В одному населеному пункті Вінницької обл. *глинище* позначає ‘заглиблення в ґрунті’ [8 : 223], на Ровенщині називає ‘поле з глиняним ґрунтом’ [21 : 31] (пор.: блр. діал. *гілінишча* ‘глиняна частина поля; неродюча земля’ [23 : 200]), у західноподільських говірках передає сему ‘глибоке провалля’ [12 : 253], у ярославських говірках РФ *глинищя* ‘глиняна земля’ [13 : 197] (пор.: укр. діал. *гілінишча* ‘глиняний кар’єр’ [21 : 31]), рос. діал. *гілінище* ‘в’язке глиняне місце’ [6 : 70], блр. діал. *гілінишча* ‘кущі на глиняній землі’ [23 : 200]. Термін *гілинник*, окрім зафіксованого значення ‘місце добування глини’ (пор.: укр. діал. *гілинник* ‘місце добування глини’ [2 : 57–58; 12 : 253], блр. діал. *гіліннік* ‘глинище’ [23 : 200]), у псковських говірках РФ *гілінник* називає виріб з глини ‘глиняний горщик для молока’ та вживається на позначення власних назв лісу й річки [13 : 197]. У житомирських говірках *гіліняник* використовується для номінації ‘місця добування глини’ та ‘місця добування білої глини’ (пор.: укр. діал. *гіліняник* ‘місце видобутку глини’ [2 : 58; 12 : 253; 21 : 31], на Волині акцентуаційний варіант *глиняник* називає ‘місце, де копають глину’ [3 : 25; 4 : 34]). У говірках Нижнього Подністров’я апелятив *гіліняник* виходить за межі географічної термінології та називає ‘горщик, в якому розводять білу глину, коли білять’ [5 : 41], пор. ще блр. діал. *гілінянік* ‘глиняний горщик’ [1 : 59]. На території Житомирщини записано фонетичний варіант *гілінянник* (сmt Великі Коровинці, с. Михайленки Чд) на позначення ‘місця добування глини’. В обстеженому регіоні (с. Бондарі Ов) номен *гіліниця* зафіксовано в значенні ‘місце добування глини’ (пор.: укр. діал. *гіліниця* ‘відгороджена частина приміщення гончарної майстерні, де місять глину’ [15 : 53], блр. діал. *гіліница* ‘яма, де копають глину’ [23 : 200]).

На Житомирщині *пісковік* позначає ‘місце добування піску’, пор. ще в інших областях України *пісковік* називає ‘піщаний берег’ [2 : 147; 4 : 100], ‘місцевість (поле) з піщаним ґрунтом’, ‘місце видобування піску, каменю’ [21 : 85].

Якщо на обстеженій території терміни *торфіща* (мн.) і *торф'янка* називають 'місце добування торфу' (пор.: *торфіще* 'місце добування торфу' [2 : 194]), то на Кіровоградщині й Чернігівщині *торфіще* (с. р.) 'торфове болото' [19 : 220; 2 : 194], в Чернігівській та Сумській обл. *торф'янка* 'торфове болото' [19 : 222].

На обстеженій території апелюють *ямка* вживається в однині та в множині з м'яким і твердим закінченнями, маючи акцентуаційні та значеннєві варіанти [докладніше див.: 20 : 4]. На інших територіях термін *ямка* (*ямки*, *ямкі*) називає такі поняття, які не записано на Житомирщині: укр. діал. 'заглиблення круглої форми' [8 : 255], 'вир, глибоке місце в річці' [19 : 240–241], 'ямка', 'дірка' [11 : 402], 'заглибина на дорозі, вибита транспортом', 'місце, де вибрали глину, пісок', 'низина, залита водою' [3 : 102; 4 : 146], 'поле, де багато ям' [21 : 115], 'заглиблення на вершечку гори, горба' [12 : 314], блр. діал. *ямка* 'приготовлена могила, незакопаний діл', 'вимитий водою дерев на заплаві', 'маленьке, дрібне озерце', 'яма, де викопали торф' [23 : 716–717], с.-х. *jàtka* 'рів, канава' [25 : 47].

У смт Полянка Бар зафіксовано одиничний випадок уживання географічного терміна *рудня* на позначення 'місця добування корисних копалин' (будь-яких) (пор. блр. діал. *рудня* 'місце виплавляння заліза' [18 : 333], 'рудник для обробки болотної залізної руди; залізоплавильний і міднорудний заводи' [23 : 585]). Опрацьовані регіональні словники України не фіксують уживання лексеми *рудня* на території України на позначення 'місця добування корисних копалин', проте в сучасній українській літературній мові *рудня* 'система підземних споруд для добування корисних копалин, а також гірничопромислове підприємство, що здійснює це добування' [16 : 896]. Ще раніше слово *рудня* записав Б. Д. Грінченко в значеннях 'місце добування залізної руди', 'залізоплавильний завод' [14 : 85]. Географічний термін *рудня* залишився на значній території Житомирщини в основах численних ойконімів. Села з назвами *Рудня* та демінутивним похідним *Руденька* утворилися в тих місцях, де раніше добували залізну руду. Ці ойконіми найчастіше трапляються у північній та центральній частинах Житомирської обл., рідше – на півдні. Аналізований термін практично вийшов з ужитку через те, що припинилося добування залізної руди. Одинична фіксація апелює *рудня* на Житомирщині демонструє розширення семантичного значення від 'місця добування конкретної корисної копалини' (залізної руди) до 'місця добування корисних копалин' (будь-яких).

Записано значну кількість словосполучень (їхніх фонетичних варіантів до загальновідомих форм, які не засвідчено на інших територіях) на позначення 'місця добування корисних копалин'. Стрижневою лексевою в словосполученнях виступає номен *кар'єр*: *глиняний кар'єр*, *глиняний кар'єр*, *гранітний кар'єр*, *камінний кар'єр*, *кам'яний кар'єр*, *кварцітний кар'єр*, *піщаний кар'єр*, *пещаний кар'єр*, *пещаний кар'єр* та словосполучення *глиняна яма*. На Житомирщині значного поширення набуло використання словосполучень на позначення 'місць добування корисних копалин', на відміну від інших територій, де переважає вживання окремих лексем.

2. Терміни, зафіксовані з новим значенням. Якщо в житомирських говірках словоформи *глинка*, *глинки*, *глинкі*, *глинка*, *глинкі* традиційно побутують на позначення 'місця добування білої глини', 'місця добування глини', 'глиняного, в'язкого ґрунту' (пор.: укр. діал. *глинки* 'яма, в якій беруть глину' [19 : 59], *глинка* 'ділянка з глиняним ґрунтом' [21 : 31], 'глинисті ґрунти' [12 : 253], блр. діал. *глинкі* 'глинище' [23 : 200]), то варіант *глинка* називає ще 'глиняний берег'.

Номен *глиняк* на Житомирщині записано в значеннях ‘місце добування глини’ (пор.: укр. діал. *глиняк* ‘місце добування глини’ [2 : 58], *глиняк*, *глинякі* (мн.) ‘місце добування глини’ [12 : 253], *глиняк* ‘місце, де вибрали глину’ [4 : 34]) та ‘глиняний берег’. Останнє значення на інших територіях не простежується. Т. О. Марусенко термін *глинянка*, окрім записаної семи ‘місце добування глини’, зафіксувала в одному населеному пункті Житомирщини (с. Берестівка Бар) у значенні ‘западина на вершині гори’ [8 : 223], яке не трапляється на інших територіях. На Житомирщині лексема *глинина* (сс. Гаєвичі, Покалів, Полохачів, Скребелічі Ов) записана в значенні ‘місце добування глини’ (пор.: укр. *глиніна* ‘частинка глини’ [14 : 19], блр. діал. *глинінка* ‘глиняна глиба’ [23 : 200]).

На обстеженій території термін *кар’єр* називає п’ять понять [докладніше про значення цього терміна див.: 20 : 2–3]. На значній території східних слов’ян *кар’єр* позначає ‘яму’ та ‘місце добування корисних копалин’ [19 : 95; 4 : 61; 21 : 54; 12 : 266–267; 6 : 135; 23 : 346]. У деяких регіонах аналізована лексема називає ще й такі значення: у Чернігівському й Сумському Поліссі *кар’єр* ‘крутий схил гори’ [19 : 95], на Волині – ‘висохле русло’ [4 : 61], у західноподільських говірках – ‘низьке піщане місце’ [12 : 266–267]. На Житомирщині вперше записано вживання номена *кар’єр* у значенні ‘штучна водойма’, де простежується його перехід у гідросферу.

Термін *копанка*, окрім записаних дев’яти значень [докладніше див.: 20 : 4], зафіксований іншими дослідниками Житомирщини (М. В. Никончук, П. С. Лисенко і Т. О. Марусенко) на позначення ‘назви для заглибини із стоячою водою і гряззю’ (с. Голубієвичі Нр) [10 : карта №18], ‘виритої штучної западини’ (с. Романівка Н-В), ‘заглиблення в ґрунті невизначеної форми’ (с. Пилипо-Кошара Рм) [8 : 232] та ‘великої мотики для підгортання чи копання картоплі’ (с. Лучанка Ов) [7 : 103], що вказує на перехід до сільськогосподарської термінології. В інших українських та слов’янських діалектах *копанка* позначає ‘яму’ [19 : 104–105; 8 : 232; 4 : 65; 2 : 96–97; 12 : 268–269; 6 : 152; 13 : 283–284; 23 : 359], ‘водойму’ [2 : 96–97; 12 : 268–269; 23 : 359], ‘криницю’, ‘джерело’ [2 : 96–97; 21 : 57–58; 12 : 268–269; 13 : 283–284], ‘розчищену для посіву поляну в лісі, просіку’ [2 : 96–97], ‘місце, де копали торф’, ‘місце, де звірі п’ють воду’ [21 : 57–58], ‘яр на території кар’єру’, ‘канал, штучно створений рукав річки для відведення води’, ‘місце для прання на річці, ставку’ [12 : 268–269], ‘велику канаву для стоку води’, ‘погріб’, ‘погану, мутну воду з ями, рову, канави’ [13 : 283–284], ‘корисну копалину (глину), глинище’, ‘місце на озері чи річці, де перуть білизну’ [23 : 359], с.-х. *копніса*, *копніна* ‘загальне позначення материка’ [25 : 20]. М. І. Толстой записав аналізований термін *копанка* в таких значеннях: ‘місце на озері чи річці, де перуть білизну’ (в Поліссі на Князь-озері), ‘штучна яма з водою, викопаний став’ (в Поліссі на Князь-озері, в Білорусі, Україні), ‘став’, ‘викопаний ставок’ (в Білорусі), ‘криниця’, ‘джерело’ (в Україні) [17 : 216–217]. Номен *копанка* записано на позначення ‘ставка, обсаженого вербами’ (сmt Великі Коровинці, с. Михайленки Чд). У Житомирській обл. (м. Олевськ, с. Варварівка Ол.). Зафіксовано також множинну форму *копанкі* на позначення ‘місця добування глини’ та ‘місця добування піску’.

Географічний термін *печіще* в обстеженому регіоні записано в значеннях ‘місце, де раніше добували руду’ та ‘окремий великий камінь’. У псковських говірках РФ *печіще* зафіксовано в інших значеннях, але вони також стосуються семи ‘каміння’ – ‘нагромадження каміння, вихід каміння на дні озера’, ‘кам’янисте дно озера з ямами і виступами’ [13 : 6–7]. П. С. Лисенко на Київщині (сс. Варівськ, Заруддя,

Тетерівське Іванківський р-н) записав фонетичні варіанти *пéчище*, *п'éчище* в значенні 'рештки зруйнованого житла' [7 : 158]. У рос. говірках термін *печіще* позначає п'ятнадцять понять зі стрижневими семами 'піч', 'наділ', 'садиба', також називає 'місце добування глини', 'пагорб', 'рівну мілину перед глибоким місцем' та засвідчується в ойконімії [13 : 6–7]. У блр. говірках більшість значень терміна *пéчышча* стосуються семи 'піч' [детальніше див.: 23 : 516].

Лексема *писок* на інших територіях, окрім записаного значення 'місце добування піску' (пор. ще укр. діал. *писок* 'місце добування піску' [2 : 148; 4 : 148; 21 : 85; 12 : 287]), позначає ще й такі поняття: *писок* 'земельна ділянка з піщаним та глиняним ґрунтом', 'мілина з піщаним дном', 'піщаний берег річки' [2 : 148], 'поле з піщаним ґрунтом' [21 : 85], 'супіщані ґрунти' [12 : 287], *писок* 'пісок' [11 : 63], 'підмитий берег' [12 : 287], у рос. говірках *песок* 'пологий низький піщаний берег без рослинності', 'піщаний берег', 'піщана мілина, коса або мис на річці', 'рівне, полого дно річки з піщаним ґрунтом або мулом' [13 : 305–306], 'неглибоке місце в річці, мілина', 'пологий берег' [6 : 237]. На Житомирщині вживаються множинні форми *піскі*, *піскі* в значеннях 'місце добування піску' (пор.: укр. діал. *піскі* 'місце, де копають пісок' [3 : 71; 4 : 100]), а також 'піщана дорога' та 'піщаний берег'. На інших територіях побутують такі значення, які не зафіксовано: *піски* 'низинне піщане місце' [8 : 242; 2 : 147], *піскі* 'земельна ділянка з піщаним ґрунтом' [2 : 147], 'місцевість (поле) з піщаним ґрунтом', 'непридатна для орання і засіву земля' [21 : 85], рос. діал. *пески* 'мілина в річці, брід', 'піщане місце', 'піщана земля' [6 : 236]. У досліджуваному регіоні зафіксовано вживання слова *піскі* в значенні 'піщана дорога' (сс. Радовель, Рудня-Радовельська Ол), яке не засвідчено в інших регіонах. Географічний термін *пісковня* у говірках Житомирської обл. позначає 'місце добування піску' (пор.: на Волині *пісковня* 'місце, де вибрали пісок' [3 : 71; 4 : 100]) та 'озеро, яке утворилося на місці добування піску'. Останнє значення не простежується на інших територіях.

В українській мові побутує загальновідомий варіант *кварцит* 'гірська порода, що складається з цементованого кварцового піску' [16 : 130]. На території Житомирської обл. записано вживання фонетичного варіанта *кварцит* на позначення 'місця добування кварциту'. Тут же зафіксовано одиничний випадок (с. Андріївці Єм) уживання композита *рудокон* у значенні 'місце добування глини'. Опрацьовані регіональні словники не фіксують уживання номена *рудокон*, а в українській літературній мові *рудокон* має значення 'робітник рудника' [16 : 896]. Російськомовний варіант *уголь* у значенні 'місце добування вугілля', окрім Житомирщини (сс. Заможне, Рудківка Жт), не засвідчено на інших територіях України. У рос. говірках він у поєднанні з прикметниками називає різні види вугілля [13 : 231]. Апельтив *шахта* на Житомирщині (м. Коростишів, сс. Великі Кошарища, Кмитів, Малі Кошарища, Стрижівка К-2) називає 'озеро з прозорою, чистою водою, що утворилося на місці добування вугілля'. Близьке значення простежується в західноподільських говірках, де *шахта* 'заглибина на місці водойми' [12 : 312]. На інших територіях *шахта* побутує в таких значеннях: укр. діал. *шахта* 'місце добування глини, піску' [2 : 204], блр. діал. *шахта* 'діл і могильний горбик' [23 : 703]. На Житомирщині засвідчено одиничний випадок уживання географічного терміна *шпат* (с. Павлівка Пл) на позначення 'місця добування корисних копалин'. Номен *шпат* у подібному значенні не зафіксовано в жодному з опрацьованих регіональних словників.

Якщо на Ровенщині слово *пóклади* (мн.) позначає 'поклади корисних копалин' [21 : 88] (пор.: у РФ *пóклад* (одн.) 'підґрунтовий шар відкладень у земній корі' [13 : 380]), то в житомирських говірках (с. Зарудинці Рж) лексема *пóклади* (мн.) уживається на позначення місця добування конкретної корисної копалини – вапна. Апелятив *пóклади* на території України та в інших слов'ян називає значення, які стосуються семи 'яйце' [7 : 166; 15 : 159; 13 : 380], тобто виходить за межі географічної термінології.

Номен *сúглинки* на території Житомирщини (сс. Очеретянка, Чернявка, Ясна Поляна Пл) записано в значенні 'місце добування глини' (пор.: укр. діал. *сúглинки* 'поле з глиняно-піщаною землею' [19 : 213], *сúглинки* 'глинисті ґрунти' [12 : 305], у рос. говірках *суглѐйка*, *суглѐн*, *суглѐна*, *суглѐнка*, *суглѐнь* 'суглинок' [13 : 146], *суглѐна* 'земля, яка складається з суміші глини і піску' [6 : 305], у блр. говірках *суглѐнкі* 'ґрунт з глини та піску', *суглѐнак* 'глиниста земля з піском', *суглѐнішча* 'заросле глинище' [23 : 638]).

На Житомирщині лексему *торфóвище* записано в значенні 'місце, де було болото' та 'місце добування торфу' [детальні див.: 20 : 5–6]. На інших територіях України аналізований термін також презентує семи 'торф'яне болото', 'місце добування торфу' [3 : 95–96; 4 : 136; 21 : 108; 19 : 220–221]. В Івано-Франківській обл. (с. Мартинів Бурштинський р-н) *торфовище* характеризує рельєф 'низина' [8 : 251].

На теренах Житомирщини фонетичні варіанти *торф'яник* і *торф'янік* зафіксовано на позначення 'місця, де було болото', 'місця добування торфу', 'осушеного болота' [детальніше див.: 20 : 5–6] (пор.: укр. діал. *торф'яник*, *торхв'яник* 'торфове болото' [19 : 221], *торф'яник* 'торф'яне болото' [2 : 194], 'поклади торфу на болоті' [21 : 109], *торф'яник*, *торф'янік* 'торф'яне болото' [3 : 95; 4 : 136], *торф'яники* (мн.) 'випалене місце на болоті' [12 : 307]). У рос. говірках *торф'яник* 'яма з водою на місці викопаного торфу', *торф'янік* 'сарай для торфу і дров' [13 : 291], *торф'яники* 'торф'яні болота' [6 : 315]. Уживання форм *торф'яник* і *торф'янік* у значеннях 'місце, де було болото' та 'осушене болото' не зафіксовано в інших регіонах.

3. Ендемічні лексеми. М. В. Никончук ендемічними вважав "лінгвами локального поширення, що не повторюються ні на якому іншому ареалі східнослов'янських мов" [9 : 3]. На території Житомирської обл. записано декілька таких слів, які не зафіксовано в жодному з опрацьованих регіональних та літературних словників. Не виключено, що наступні дослідження можуть внести корективи щодо вилучених регіональних ендемізмів, адже запропонована розвідка не всеохоплююча, проте вносить додаткову та нову інформацію про лексико-семантичні особливості географічних термінів на позначення 'місця добування матеріалів для господарських робіт', засвідчених у Житомирській обл.

Уживання географічних термінів *глинóвище* 'місце добування глини' (сс. Слобода Романівська, Яблуневе Н-В, с. Юрово Ол), *пісовісько* 'місце добування піску' (с. Гарапівка Ан) та словосполучень *пісочний кар'єр* 'місце добування піску' (сс. Колодязьки, Стрижівка, Городське К-2), *піщовий кар'єр* 'місце добування піску' (с. Харитонівка К-2) не зафіксовано в опрацьованих пам'ятках, у словниках, в інших слов'янських народів та на інших теренах України.

Таким чином, шляхом зіставлення мовленнєвого матеріалу та семантики географічних термінів на позначення ЛСГ 'місце добування матеріалів для

господарських робіт' з іншими слов'янськими мовами й діалектами, виділено нові значення уже засвідчених слів та зафіксовано досі невідомі географічні терміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вештарт Г. Ф.* Матэрыялы для дыялектнага слоўніка / Г. Ф. Вештарт // Народнае слова / Пад. рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – С. 58–64.
2. *Громко Т. В.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ–Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
3. *Данилюк О. К.* Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 108 с.
4. *Данилюк О. К.* Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Вид. друге, доповн. і виправл. – Луцьк: Вежа–Друк, 2013. – 148 с.
5. *Дзензелівський Й. О.* Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я / Й. О. Дзензелівський // Лексикографічний бюлетень, 1958. – Вип. VI – С. 36–54.
6. *Дьякова В. И.* Словарь географической лексики Воронежского края (с историческими комментариями) / В. И. Дьякова, В. И. Хитрова. – Воронеж: Воронежский гос. университет, 2009. – 344 с.
7. *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – Київ: Наук. думка, 1974. – 260 с.
8. *Марусенко Т. А.* Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье: Лингвистика, Археология, Топонимика / Отв. ред.: В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – Москва: Наука, 1968. – С. 206–255.
9. *Никончук М. В.* Ендемічна лексика Житомирщини / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1989. – 272 с.
10. *Никончук М. В.* Лексичний атлас правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Київ–Житомир, 1994. – 418 с.
11. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич / Відп. ред. І. Г. Матвіяс. – Київ: Наук. думка, 1984. – Ч. I–II.
12. *Потапчук І. М.* Народна географічна термінологія в західноподільських говірках / І. М. Потапчук. Дис. ... канд. філол. наук. Кам'янець-Подільський, 2012. – 356 с.
13. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – М.; Л.; С–Петербург: Наука, 1966–2010. – Вып. 6, 14, 26–28, 42, 44, 46.
14. Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – Київ: Наук. думка, 1907–1909. – Т. I, IV.
15. Словник українських говорів Одещини / За ред. О. І. Бондаря. – Одеса: Одеський нац. універ. ім. І. І. Мечникова, 2011. – 223 с.
16. Словник української мови: В XI т. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. IV, VIII.
17. *Толстой Н. И.* Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – Москва: Наука, 1969. – 262 с.

18. Тураўскі слоўнік: У 5-ці т. / Складальнікі А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін, П. А. Міхайлаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Т. 4 – 360 с.
19. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
20. Черненко Т. Ю. Полісемантичні географічні терміни Житомирщини на позначення лексико-семантичної групи 'місце добування матеріалів для господарських робіт' / Т. Ю. Черненко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки / Гол. ред. П. Ю. Саух. – Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2018. – Вип. 1(87). – 170 с. (У друці).
21. Шийка С. В. Словник народних географічних термінів Ровенщини / С. В. Шийка / Відп. ред. О. П. Карпенко. – Тернопіль: Астон, 2016. – 118 с.
22. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.
23. Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск: Беларуская навука, 2005. – 808 с.
24. Яшчыкоўская М. У. Лексіка гаворкі вёскі Зімовая Буда Мазырскага раёна / М. У. Яшчыкоўская // 3 народнага слоўніка / Рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – с. 162–166.
25. Schütz J. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen / J. Schütz. – Berlin: Akademie-Verlag, 1957. – 113 s.

REFERENCES

1. Viešart H. F. (1976). Materyjaly dla dyjalektnaha sloŭnika [Materials for the dialect dictionary]. *Narodnaje slova – National word*. A. Ja. Bachańkova (Ed.). Minsk: Navuka i technika [in Belarusian].
2. Hromko T. V. Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny / T. V. Hromko, V. V. Luchyk, T. I. Poliarush. – Kyiv–Kirovohrad: RVTs KDPU, 1999. – 224 s.
3. Danyliuk O. K. Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni / O. K. Danyliuk. – Lutsk: Nadstyria, 1997. – 108 s.
4. Danyliuk O. K. Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni / O. K. Danyliuk. – Vyd. druhe, dopovn. i vypravl. – Lutsk: Vezha–Druk, 2013. – 148 s.
5. Dzendzelivskiy Y. O. Slovnyk spetsyficnoi leksyky hovirok nyzhnoho Podnistrovia / Y. O. Dzendzelivskiy // *Leksykohrafichni biuleten*, 1958. – Vyp. VI – S. 36–54.
6. Dyakova V. I. Slovar geograficheskoy leksiki Voronezhskogo kraja (s istoricheskimi kommentariyami) / V. I. Dyakova, V. I. Hitrova. – Voronezh: Voronezhskij gos. universitet, 2009. – 344 s.
7. Lysenko P. S. Slovnyk poliskykh hovoriv / P. S. Lysenko. – Kyiv: Nauk. dumka, 1974. – 260 s.
8. Marusenko T. A. Materialy k slovarju ukrainskih geograficheskikh apellyativov (nazvaniya relefov) / T. A. Marusenko // *Polese: Lingvistika, Arheologiya, Toponimika* / Otv. red.: V. V. Martynov, N. I. Tolstoj. – Moskva: Nauka, 1968. – S. 206–255.
9. Nykonchuk M. V. Endemichna leksyka Zhytomyrshchyny / M. V. Nykonchuk, O. M. Nykonchuk. – Zhytomyr, 1989. – 272 s.

10. *Nykonchuk M. V.* Leksychnyi atlas pravoberezhnoho Polissia / M. V. Nykonchuk. – Kyiv–Zhytomyr, 1994. – 418 s.
11. *Onyshkevych M. Y.* Slovnyk boikivskykh hovirok / M. Y. Onyshkevych / Vidp. red. I. H. Matviias. – Kyiv: Nauk. dumka, 1984. – Ch. I–II.
12. *Potapchuk I. M.* Narodna heohrafichna terminolohiia v zakhidnopodilskykh hovirkakh / I. M. Potapchuk. Dys. ... kand. filol. nauk. Kamianets-Podilskyi, 2012. – 356 s.
13. Slovar russkikh narodnykh govorov / Pod red. F. P. Filina i F. P. Sorokoletova. – M.; L.; S–Peterburg: Nauka, 1966–2010. – Vyp. 6, 14, 26–28, 42, 44, 46.
14. Slovar ukrainskoi movy / Uporiad. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko. – Kyiv: Nauk. dumka, 1907–1909. – T. I, IV.
15. Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny / Za red. O. I. Bondaria. – Odesa: Odeskyi nats. univer. im. I. I. Mechnykova, 2011. – 223 s.
16. Slovnyk ukrainskoi movy: V KhI t. – Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. – T. IV, VIII.
17. Tolstoj N. I. Slavyanskaya geograficheskaya terminologiya. Semasiologicheskie etyudy / N. I. Tolstoj. – Moskva: Nauka, 1969. – 262 s.
18.). *Turaŭski sloŭnik [Turovsky Dictionary]*. (Vols. 4). / Kryvicki A. A., Cychun H. A., Jaškin I. Ja., Michajlaŭ P. A. (Ed.): Navuka i technika. – Minsk, 1985 [in Belarusian].
19. *Cherepanova E. A.* Narodnaya geograficheskaya terminologiya Chernigovsko–Sumskogo Polesya: Slovar / E. A. Cherepanova. – Sumy, 1984. – 274 s.
20. *Chernenko T. Yu.* Polisemantychni heohrafichni terminy Zhytomyrshchyny na poznachennia leksyko-semantychnoi hrupy 'mistse dobuвання materialiv dlia hospodarskykh robit / T. Yu. Chernenko // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky / Hol. red. P. Yu. Saukh. – Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzh. un-tu imeni I. Franka, 2018. – Vyp. 1(87). – 170 s.
21. *Shyika S. V.* Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Rovenshchyny / S. V. Shyika / Vidp. red. O. P. Karpenko. – Ternopil: Aston, 2016. – 118 s.
22. *Jaškin I. Ja.* (1971). Bielaruskija heahrafičnyja nazvy: Tapahrafiija. Hidralohija [Belarusian geographical names: Topography. Hydrology]. Minsk: Navuka i technika [in Belarusian].
23. *Jaškin I. Ja.* (2005). Sloŭnik bielaruskich miascovych heahrafičnykh terminaŭ: Tapahrafiija. Hidralohija [Dictionary Belarusian local geographical terms: Topography. Hydrology]. Minsk: Bielaruskaja navuka [in Belarusian].
24. *Jaščykoŭskaja M. U.* (1975). Lieksika havorki wioski Zimovaja Buda Mazyrskaha rajona [Vocabulary speech village Winter Buda Mozyr district]. Z narodnaha sloŭnika – From the national dictionary. A. A. Kryvicki, Ju. F. Mackievič (Ed.). Minsk: Navuka i technika [in Belarusian].
25. *Schütz J.* Die geographische Terminologie des Serbokroatischen / J. Schütz. – Berlin: Akademie-Verlag, 1957. – 113 s.

Умовні скорочення:

блр. – білоруська; див. – дивись; діал. – діалектне; літ. – літературне; мн. – множина; обл. – область; одн. – одина; пор. – порівняй; р-н – район; рос. – російська; РФ – Російська Федерація; с. р. – середній рід; с.-х. – сербсько-хорватська; укр. – українська.

Умовні скорочення назв р-нів Житомирської обл.:

Ан – Андрушівський р-н, Бар – Баранівський р-н, Єм – Ємільчинський р-н, Жт – Житомирський р-н, К-2 – Коростишівський р-н, Нр – Народицький р-н, Н-В – Новоград-Волинський р-н, Ов – Овруцький р-н, Ол – Олевський р-н, Пл – Пулинський р-н, Рм – Романівський р-н, Рж – Ружинський р-н, Чд – Чуднівський р-н.

Стаття надійшла до редколегії 22. 04. 2018

доопрацьована 12. 06. 2018

прийнята до друку 09. 08. 2018

LEXICAL AND SEMANTIC GROUP ‘PLACE OF OBTAINING MATERIALS FOR ECONOMIC WORKS’ IN THE ZHYTOMYR DIALECTS

Tetyana Chernenko

*Ivan Franko State University of Zhytomyr city,
Research Institute of Linguistics and Journalism,
School of Ukrainian Language,*

*Velyka Berdychivska Street, 40, 10008 Zhytomyr city, Ukraine,
tel.: (+38041) 234 55 34, e-mail: tetyana.chernenko.1987@ukr.net*

The main intelligence material is the geographical nouns for the designation of ‘place of obtaining materials for economic works’, which are used in Zhytomyr dialects. Despite a large number of studies, the study of geographical terminology in Zhytomyr region remains incomplete and does not cover all possible lexical-semantic groups. The article presents for the first time the geographical nomenclature of Zhytomyr region for the designation of the lexical-semantic group ‘place of obtaining materials for economic works’ in comparison with other Ukrainian and Slavic dialects. The designation of the ‘place of obtaining materials for commercial works’ in the surveyed territory is 46 names and their phonetic variants and 12 phrases. The collected geographical terms are classified in terms of use in other territories: generally used, recorded with a new meaning and endemic tokens. In Zhytomyr region, such terms are common in other regions of Ukraine and abroad with similar or similar meanings. In Zhytomyr region there is also a significant number of words and phrases in such values that do not occur in other territories. Through the expeditionary survey in the region, there are several endemic tokens that are not recorded in the worked-out monuments, dictionaries, other Slavic peoples and in other territories of Ukraine. By comparing speech material, forms and semantics of geographical terms to the designation of ‘place of obtaining materials for economic works’ with other Slavic languages and dialects, new values of already known words are highlighted and new geographical terms are fixed.

Key words: geographical term, nomen, lexeme, noun, phrase, lexical and semantic group, minerals.